

DANSKE TALESprog udgives af Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning (tidligere Institut for Dansk Dialektforskning, oprindelig Udvalg for Folkemål), Njalsgade 80, DK-2300 København S, og redigeres af instituttets publikationsudvalg, i 2004 Tore Kristiansen og Finn Køster. Tidsskriftet udgives med støtte fra Københavns Universitets humanistiske fakultet. I kommission hos C.A. Reitzels Forlag, Nørregade 20, DK-1165 København K.

DANSKE TALESprog er en fortsættelse af DANSKE FOLKEMÅL 1927-1999.

NORDISK FORSKNINGSinSTITUT
AFDELING FOR DIALEKTFORSKNING

Udvalg for Folkemåls / Institut for Dansk Dialektforsknings publikationer serie A

- Nr. 1 Lollandsk Grammatik, ved *B. Christensen* og *Ole Widding*. 1936.
- 2 Rasmus Rask. De fynske Bønders Sprog, ved *Poul Andersen*. 1938.
- 3 *Marius Kristensen*: Udsagnsordenes bøjning i egnen nord for Aarhus. 1942.
- 4 *Kristen Møller*: Diminutiver i moderne Dansk. Produktive (levende) Dannelser. 1943.
- 5 *J. Jørgensen*: Lollandsk Ordbog (Thoreby-Maalet). 1943.
- 6 *Ella Jensen*: Houlbjergmålet. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt. 1944.
- 7 *Kristen Møller*: Nordiske Artikelp problemer. 1945.
- 8 *Kristen Møller*: Ordforrådsstudier. 1950.
- 9 *Hans Jørgensen*: Alsisk formlære. 1950.
- 10 *Inger Ej skjær*: Brøndum-Målet. 1954.
- 11 *L. Godtfredsen*: Langelandsk Grammatik i Hovedlinier. 1955.
- 12 *Ella Jensen*: Houlbjergmålets Bøjningslære. 1956.
- 13 *Kristen Møller*: Studier i sammensatte personnavne. 1956.
- 14 *Poul Andersen*: Fonemsystemet i Østfynsk, på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn. 1958.
- 15 *Ella Jensen*: Nordsamsisk. Undersøgelse af Udtrykssystemet. 1959.
- 16 *Poul Lindegård Hjorth*: Nordsamsisk bøjningslære. 1958.
- 17 *Gunhild Nielsen*: Musikalsk accent i Rømmøålet. 1959.
- 18 *Børge Andersen*: Rømmøålet. En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt. 1959.
- 19 *Kristen Møller*: Leksikologi og leksikografi. 1959.
- 20 *M. B. Ott sen*: Hostrup-Dansk. 1. Lydlære. Udg. af *Ella Jensen*. 1961.
- 21 *M. B. Ott sen*: Hostrup-Dansk. 2. Ordbog. Udg. af *Ella Jensen* og *Magda Nyberg*. I: A-G. 1963, II: H-L. 1964, III: M-Sg. 1965, IV: Si-A. 1966, V: Register. 1969.
- 22 *Inger Ej skjær*: Kortvokalstødet i sjællandsk. 1967.
- 23 *Bent Jul Nielsen*: Et Bjerreherredsmål. Udtrykssystemet i dialekten i Barrit, Klakring og As sogne. 1968.
- 24 *Inger Ej skjær*: Fonemsystemet i østsjællandsk, på grundlag af dialekten i Strøby sogn. 1970.
- 25 *L. Godtfredsen*: Langelandsk ordbog. I-III. 1972-1974.
- 26 *Marie og Anders Bjerrum*: Ordbog over Fjoldemålet. I-II. 1974.
- 27 *Ella Jensen* og *Magda Nyberg*: Emmerlevdialekten. Bidrag til Beskrivelse af en vestslesvigsk Dialekts Lydsystem. 1977.
- 28 *Inger Ej skjær* og *Poul Andersen*: Sydsamsisk. I. Beskrivelse af udtrykssystemet. Ordsamling A-H. 1984. II. Ordsamling I-Å. 1987.
- 29 *Bent Jul Nielsen*: Bidrag til vendelbomålets fonologi. 1. Dialekten i Tornby. 1984.
- 30 *Frans Gregersen* and *Inge Lise Pedersen* (red.): The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics. 1991.

danske talesprog

BIND 5

Tilegnet
Karen Margrethe Pedersen

NORDISK FORSKNINGSinSTITUT
AFDELING FOR DIALEKTFORSKNING

C.A. REITZELS FORLAG 2004

- 4) *udslet* kan også have lang vokal (henh. diftong), men er tidligere på samme (nordsjællandske) lokalitet optegnet med kort vokal.
- 5) *plads* kan også have lang vokal/diftong. Også her tror jeg at eksemplet forudsætter kort vokal. Måske burde jeg også have undersøgt eksemplet *møgplads* nærmere.

Litteratur

- Ejskjær, Inger 1965: Stød i andet sammensætningsled i typen fortis-semi-fortis i danske ømål. *Acta Philologica Scandinavica* 27. København. 19-68.
- Grønnum, Nina 2001: Fonetik og Fonologi. København.
- Køster, Finn 1990: "Et stykke gråt papir". Om fakultativ stødløshed i sjællandsk. *Danske Folkemål* 32. København. 129-153.
- Køster, Finn 1997: Om andetledsstød i sjællandsk. *Nordiska dialektstudier*. Stockholm. 188-193.
- Køster, Finn 2000: Træk af sproget i byerne på Fyn. *danske talesprog* 1. København. 89-109.

Sprogbrug i 1800-tallet i nutidig belysning: forudsætninger og faldgruber

Af INGE LISE PEDERSEN

I løbet af 1800-tallet omstruktureredes det danske samfund både demografisk og socialt, med voksende sociale forskelle i landbosamfundet, øget urbanisering og stigende social segregering i byerne. Samtidig ændredes talesprogets normer afgørende, og skrivekyndigheden blev almindelig udbredt. Med afsæt i Vibeke Sandersens undersøgelse af stavefærdigheden hos danske soldater i treårskrigen drøftes vanskelighederne ved at bruge analytiske kategorier fra industrisamfundet på andre perioder.

Sproget er et samfunds lyd, men hvordan beskriver vi sprogbrug til forskellige tider med skyldigt hensyn hertil? Omkring 1960 blev socialhistorie en anerkendt historisk disciplin, og næsten samtidig opstod sociolingvistikken. Den social-historiske betragtningsmåde viste sig frugtbar til at beskrive tiden efter den industrielle revolution, og sociolingvistikken skabte redskaber til at beskrive sprogbrug og sprogforandringer i industrialismens storbyer. Da man havde fået blik for hvordan samfundet og de menneskelige livsvilkår blev omformet i samspil med den økonomisk-tekniske udvikling, var det fristende at bruge de samme redskaber til at analysere tidligere tider og mindre industrialiserede områder, og tilsvarende med sociolingvistikken. Men går det an uden videre at bruge analytiske kategorier udviklet til én bestemt periode på en anden tid?

I det følgende vil jeg først se på et eksempel på brug af moderne sociolingvistiske kategorier til beskrivelse af sproglige forhold i den førindustrielle del af 1800-tallet, dernæst gøre rede for ændringer i talesprogets normsystemer ud fra samtidens kategorisering, opridse de væsentligste samfundsmæssige ændringer i århundredet, og sluttelig diskutere udbredelsesveje og skitsere hvordan de sociale ændringer påvirker sprogbrugen.

Lavprestigesprog eller dialekt?

Under denne overskrift drøftes visse fejltyper i Vibeke Sandersens afhandling om skrivekyndigheden hos danske soldater i treårskrigen. Hun anvender (for-

uden skriftsprogsnormen) kategorierne dialekt, regionalsprog, rigsmål (Sandersen 2003:278), sociolekt, lavprestigesprog (fx s. 295) og vulgærsprog (s. 287), hvortil kommer læseudtale. Begreberne er bl.a. hentet fra Inger Ejsskjær (1964), og fra Brink og Lund (1975), i begge tilfælde beskrivelser af sprogsamfundet i senere perioder. Brink og Lunds beskrivelse af det københavnske sprogsamfund begynder ganske vist 1840, men det betyder vel at mærke at de ældste informanter er født 1840; de er således en generation yngre end soldaterbrevens skribenter. Inger Ejsskjærs artikel omhandler 1930'erne og 40'erne.

De analyserede fejltypen, der forekommer med stor geografisk spredning og anses for udtalebetegnede, er: tab af udlyds -r i optaktstavelse, enkeltskrivning af -r- for -rr- i ord som *desvære*, *here*, *støre*, *være* 'desværre, herre, større, være', a-vokal i *omendrandt* 'omtrent', og s-former af fx *kuns* 'kun'. "Men så er næste spørgsmål, om de bagved liggende udtaler må siges at indgå i de pågældendes dialekter, eller om der ved siden af de dialektale former har eksisteret en ikke lokal udtale, formentlig med lav prestige, som de udannede, især landbefolkningen, for det var jo flertallet, har benyttet i bredere kommunikation" (Sandersen 2003:295). Sandersen antager at en sådan har eksisteret, dvs. at soldaterne har haft to koder til deres rådighed, den lokale dialekt og en ikke lokal udtale "formentlig med lav prestige" (Sandersen 2003:294).

Det bedste bevis på eksistensen af et sådant ikke-lokalt lavprestigesprog ville være "hvis der forekom former, som med sikkerhed var forskellige fra den pågældende skribents dialektale form, og man fandt disse fejltypen korrelerede med ovennævnte fejltypen" (Sandersen 2003:296).

Sandersen mener verbalformer som *køfte*, *tafte*, *lofte* 'købte, tabte, lovede' (og måske *hafte* 'havde') kan bære denne bevisbyrde, idet de ikke kan kaldes "egentlige dialektformer" (Sandersen 2003:560). Men holder det?

Præteritums- og participiumsformer på -ft

Argumentationen bygger på et meget lille antal skriveformer på -ft i materialet: *hafte* hos fem skribenter, *køfte* hos nr. 14 fra Nordvestjylland, og *lofte* hos nr. 457 fra Nordsjælland; *tafte* nævnes ikke fra brevene (Sandersen 2003:301, 580-81, 613, 662, 682).

Opslag i *Ømålsordbogens* samlinger viser at *køfte* og *køft* var almindelige i hele Nordsjælland nord for København samt på Østmøn, og desuden optegnet i Hornsherred, flere steder på Falster og Østlolland, samt i dele af Skåne. *Love* er ikke optegnet så tæt, men ft-former kendes fra det samme område som *køfte*. I Skåne kendes *køft* fra Bara (og *tafte* *taft* fra den østlige del af Torna herred samt

Ljunits, Bara og Skytts herreder (Lech 1925:127)), og fra den sydlige del af Halland kendes *køfte* (Wigforss 1918:447, jf. også Benson 1967:7f og kort 21).

På denne baggrund må man regne *køfte*, *lofte* (og *tafte* m.fl.) med til dialekten i et udvidet Øresundsområde. Da de også findes østensunds, er formerne sandsynligvis tidligere end 1600 og har indgået i københavnsk lige så længe, men blev ikke en del af standardtalesproget der voksede frem midt i 1800-tallet.

Visse af ordene kan også have -ft i nogle jyske dialekter, men forholdene er mere komplicerede her end i Øresundsdiakterne. I den sydlige del af Sønderjylland kræver et evt. *køft* ikke nogen forklaring, idet f er den normale refleks af glt. -p(-) jf. kort etc.: kort 49. Dog er den dialektale virkelighed så drilsk at fx *ø:f* (af glt. *øpa* 'råbe'), og *kø:f* 'købe' har -jt- i præet. og part. i sønderjysk, formentlig en restitutionensform (*køjt* er også den almindelige form i hele Nordvestjylland). Til gengæld er *køfte* næsten enerådende på Djursland og Samsø og også veldokumenteret i Sydøstjylland, hvilket må ses i sammenhæng med at -v og -f er varianter på Samsø og foran -t er f-manifestationen enerådende (Ejsskjær & Andersen 1984:80), og samme tendens findes i dele af Østjylland. Former som *haft* og *loft* er ukendte i jysk dialekt.

Når nordsjællænderen (nr 457) skriver *lofte*, kan det således uproblematisk kategoriseres som dialektform (det kan det vestjyske *lovde* hos nr. 14 også – det har blot ikke noget med -ft at gøre, selv om Sandersen opregner det under denne overskrift s. 580). Derimod er jeg mest tilbøjelig til at tolke den vestjyske skribents *køfte* som en hyperkorrekt stavemåde. For fynsk og flertallet af de nørrejyske dialekter gælder nemlig at forbindelsen -ft bogstaveligt talt ikke forekommer i ordstoffet. Houlbjergmålet anfører kun *pift*, *kjæft*, *saft*, i Bjerreherred er -ft og -vt varianter, og der er langt mellem ord med -ft, det hedder *stevt* 'stift', *lovt* 'luft' *sgavte* 'skafte', Vendelbomålet har næsten ingen ord med -ft, og Poul Andersen anfører fra Østfyn kun ordene: *bedrift*, *stift*, *vifte* (med sideformen *vøvte*); *kæft*, *recept* (begge med sideform med -v-); samt kraftfoder (men *krævter* 'kræfter') osv. osv. Det er -vt der er den normale forbindelse i disse ord i de fleste vstdanske dialekter, og usikkerheden i brugen af ft og vt i skrift er derfor let forståelig.

Formerne *haft* og *hafte* har jeg med vilje holdt uden for indtil nu, selv om de talmæssigt vejer tungest i Sandersens spinkle materiale (med 5 skribenter og mindst 13 forekomster over for de 2 *lofte* og *køfte*). Som kommentar til nr. 609 fra Fyn der konsekvent skriver *hafte* (5 gange), bemærkes "en form der afspejler en udtale, som næppe har kunnet kaldes vulgær, som dog af Høysgaard anbefales undgået i mere poleret sprog" (Sandersen 2003:301).

Former som *haft* og *hafte* kendes ikke i dialekterne, der veksler mellem *hae*, *hade* og *had*, *hav*, *havn*, eller *hat* (med mange forskellige manifestationer se Feilbergs ordbog og *Ømålsordbogen*). Til gengæld findes -ft i den kodificerede participiumsform, og hvis man i sin egen udtale hverken har -vt, wt eller -ft i nogen af de to former, og skriftnormen stadig er lidt vaklende, er det nærliggende at vælge de samme konsonanter både i præteritum og participium.

At indføre et postuleret ikke-lokalt lavprestigesprog for at forklare dette virker temmelig overflødigt, og Høysgaard kan ikke tages til indtægt for at formen skulle have lav prestige. For det første taler Høysgaard ikke om mere eller mindre poleret sprog, men opererer med modsætningen talesprog (her med prædikestolen som eksempel) – samtalsprog, for det andet nævner han kun *låft* 'lovet' (se videre ndf.). Eftersom *haft* endte som rigsmålsform, er det tvivlsomt om denne form skulle have været anset for ubrugelig på prædikestolen.

En del af skriveformerne på -ft svarer altså til egentlige dialektformer, mens de øvrige enklest forklares som hyperkorrekte skriveformer. Men hvad så med de øvrige formodede lavprestigeformer?

Tab af udlydende r i optaktstavelse

Med 50 eksempler på bortfald af udlydende r i optaktstavelse er det en relativ hyppig fejltipe. Mange af de herhenhørende ord er militære fremmedord (det er jo især fremmedord der har denne trykfordeling) "som officererne formentlig har udtalt med tydeligt r. Det tyder faktisk på, at almuens udtale simpelthen har været uden r" (Sandersen 2003:244). Opslag i diverse dialektordbøger og monografier bekræfter dette. Det er umådelig sjældent at finde et udlydende r i denne stilling, og det gælder ikke blot eksempler som *bombardere*, *(ind)kvarter(e)*, *marschere*, *transportere*, *tornyster*, *exercere*, men også ord som *hvordan*, *hvornår*, *når*, *skærtorsdag*, og en hel masse andre ord med trykløs forstavelse. På Vestfyn, hvor der er tendens til sidsteledstryk, mister fx *skorsten*, *skærsliber* og alle sammensætninger med *kar*- deres r: *karbalje*, *-bænk*, *-børste*, *-stol*, *-trille* (Jacobsen 1933:114, 115), det samme gælder i mange dialekter *farlil(le)*, *morlil(le)*, *persille* og sammensætninger med *for*-. Bortfald af udlydende r i optaktstavelse er et almindelig udbredt træk i dialekterne, men betyder det at de r-løse former ikke er "egentlige dialektformer"? Det er klart at r-svindet ikke er et "oprindeligt" træk (hvad det så end betyder), eftersom en meget stor del af de involverede ord er låneord, men nogle af dem kan godt være lånt ind i dialekterne på et tidligt tidspunkt, og de kan meget vel på dette tidspunkt have været udtalt uden r i det almindelige samtalsprog. Der er dog heller ikke noget til hinder for at r-

svindet kan være sket i dialekterne, hvor r også ofte svinder i forbindelser som rl, rn, rs.

Vokalforlængelse foran -r i tostavellesord?

Enkeltskrivning af -r i tostavellesord som desværre, herre, større, værre, forstyrre er fundet hos 8 jyder, 3 sjællændere og 1 falstring. Opslag i Feilbergs jyske ordbog viser at vokallængden varierer i ordet herre, mens alle de andre nævnte ord kun eller næsten kun kendes i langvokaliske former. En konsultation med Inger Ejsskjær analyse af lydsystemet i østsjællandsk viser at der er synkretisme mellem lang og kort vokal i 'forstyrre, større, herre, værre' (Ejsskjær 1970:263,332), og i *Ømålsordbogen* anføres 'desværre' med lang vokal fra Falster.

Det må derfor være berettiget at hævde at skriveformerne med enkelt r, med lige så stor ret kan forklares ud fra dialekternes kvantitetsforhold som ud fra et postuleret ikke lokalt lavprestigesprog.

Adverbier på -<s>, først og fremmest *kuns* (og *ikkuns*)

Adverbialformer på -s findes hos mange af brevskriverne, formen *kuns* både hos brevskrivere med få og mange fejl, de øvrige -s-former hos skribenter med høje fejlprocenter. Eftersom Sandersen bemærker (s. 563) at "*ikkuns* og *kuns* har endnu i begyndelsen af det 19. århundrede været accepteret i den anerkendte sprogbrug – også i skriftsproget, de har blot været betragtet som lidt gammeldags eller dialektale", og at formerne med -s "kan mistænkes at have fået eller være på vej mod lav prestige" (Sandersen 2003: 298), kan det undre at hun medtager dem i sin argumentation for eksistensen af et ikke-lokalt lavprestigesprog.

Det rimer også dårligt med at *kuns* har stor udbredelse i dialekterne (sporadisk optegnet i hele landet samt i Skåne), og at *ikkuns* også har haft en vis udbredelse, længst har det holdt sig i de jyske dialekter. Både *ikkun(s)* og *kun(s)* antages af Karen Margrethe Pedersen at være dannet i København, senest i 1500-tallet, og de skånske forekomster af *kuns* er et indicium på at i hvert fald denne form var spredt allerede inden 1658 (Pedersen 1994:14, 8). Til langt op i 1700-tallet er det tilsyneladende en helt neutral og acceptabel form både i skriftsproget og i dannet talesprog, men derefter går det hastigt ned ad bakke, og formen er kun brugbar i det jævne borgerskab og i dialekterne. På denne baggrund er der intet som helst mærkværdigt ved at der er en del eksempler på *kuns* i soldaterbrevene, og der er heller ingen tvingende argumenter for at s-formerne først skulle være blevet spredt da de havde tabt prestige ind i 1800-tallet.

Der er således ingen af de undersøgte fejltyper der gør det nødvendigt at operere med et ikke lokalt baseret lavprestigesprog. Alle kan forklares enten som dialektformer, ældre skriftformer eller hyperkorrektioner.

Hvad mente de samtidige? Hvilke kategorier opererer de med?

1800-tallets sprognormer

Eftersom Høysgaard bruges som argument for et ikke dialektalt lavprestigesprog, begynder vi med ham. Høysgaard skelnede i 1747 mellem "den brugeligste og beste daglige tale" og "offentlig Oration og Prædiken", og på det sted som Sandersen henviser til (fra Brink og Lund 1975), skriver han at det ville lyde "ilde og negligent" hvis man på en prædikestol sagde dej, leje, låft i stedet for dig, lege og lovet, men det er lige så malplaceret at sige have og lege i samtaler i stedet for hå og leje. I begge tilfælde er det "de Lærde og andre vittige folk" man skal rette sig efter, ikke "den 'enföldigste, gemêne mând, som forkorter og ford'ærver ôrdene" (Høysgaard [1747] 1979:370, 368, 369).

Jakob Baden stillede det klart op: I ethvert sprog som har et skriftsprog findes tre udtaleformer, den gemene mands, der udelukkende er baseret på mundtlig overlevering, den velopdragnes udtale i det borgerlige liv og den offentlige talers (Baden 1785:1).

Bredsdorff (1817) skelnede ligeledes mellem talersprog ("Den Udtale...som den cultiverede Danske bruger i Taler og det højtidelige Foredrag") og hverdagsproget (Bredsdorff 1817:8). Det sidstnævnte kaldes i en lydskreven sprogpøve for omgangssprog og gengives i to udgaver "i A's repliker frit for alle Idiotismer, og i B's efter den sædvanlige kjøbenhavnske Udtale" (smst.).

For Bredsdorff var forskellen mellem den offentlige tale og den private samtale den vigtigste, mens de to udgaver af hverdagssproget regnedes for varianter af samme sprogart. Ingen af de tre udgaver af dansk kan uden videre kaldes rigsmål, dertil er de for begrænsede i deres anvendelsesområde.

Christian Molbech henviser i forordet til sin danske ordbog til "den gode og rene Udtale; eller den, som i Almindelighed har dannet sig, tilligemed Sprogculturen ved Skrifter, der hvor Sproget tales offentligt, i det gode rhetoriske, høitidelige eller declamerende Foredrag, og blandt den cultiverede Deel af Folket" (Molbech 1833:XXIII), og han bruger desuden kategorierne "dannet Tale(brug)" og "Hverdagstale", men uden en nøjere bestemmelse af disse to udtryk. Den reviderede udgave af ordbogen fra 1859 bringer ikke større klarhed.

Levin taler om sprogets tre idiom: "Skrift- eller Bogsproget", "Tale- eller Omgangssproget" og "Dialectsproget" (Levin 1844:3, 8), men refererer i fremstillingen af lydlæren også til "Provindsernes (af Dialect-Udtalen paavirkede)

Talesprog" (s.8). Han peger på "at en fælles udtale for den dannede Danske, eller hvad der her i Sproglæren betegnes med Navnet Skriftsprogets Udtale...endnu først ligesom er i sin Vorden" (s. 13), og det er tydeligvis noget andet end det han benævner "det dannede Talesprog" som bl.a. er karakteriseret ved en række "bortkastelser" resulterende i former som *brø, vre, ri bort, forklæ', stupie, rye, sue* "brød, vred, ride bort, forklæde, stuepige, ryge, suge" (Levin 1844:37f). Det er således ikke dannelsen der betinger forskellen mellem tale- og skriftsprogsudtale.

E. Jessen opregnede "et fælles "dannet" talesprog, tålt af de mere boglærde stænder og i købstæderne, dog med små forskelligheder. Som i andre lande er der forskel mellem dette fælles talesprog og bogsproget...I modsætning til begge disse står da de mange forskellige almuemål på landet". Jessen stemmer altså ganske overens med Levin i sin opregning af talesprogs-kategorier.

På et senere tidspunkt (og med en mere konservativ ortografi) omtalte han "Provinsudtale" vs. "kjøbenhavnsk Udtale" af ord som *regn, løgn*, og "simpel Udtales Udskeielser, som i Æule, Skau [æble, skab]" (Jessen 1891:42, 43), nok det samme som han refererer til som "bedervet kjøbenhavnsk Udtale" (s. 60). Jessen nævner også læseudtalen af ord som *fortie* "der i Hovedstaden af Børn og uskolerede Folk stadigt siges med Stødtone, altsaa uden -e (forti)", hvorimod literairt foretrækkes Udtale med -e, altsaa (paa provinsiel Maneer i verbale Composita) uden Stødtone (fortie). Vel eksisterer i Skoler en pædagogisk Udtale af disse Composita baade med Stødtone og med -e paa eengang; men dens Gyl-dighed tør neppe anerkjendes af Lingvistiken" (Jessen 1891:47).

Hvornår opstod rigsmålet?

Der kan næppe være tvivl om at til og med Levin opererede de dannede med to sideordnede talesprogsnormer med hvert sit anvendelsesområde (hos Levin suppleret med regionale versioner af det dannede talesprog). Heroverfor stod almuemålene, de lokale dialekter. Med Jessen nærmer vi os den moderne situation med et rigsmål, som også findes i en regional udgave ("Provinsudtale"), og en lavkøbenhavnsk udtale ("bedervet kjøbenhavnsk Udtale", "simpel Udtale"). Nogle af de former han rubricerer som læseudtale (pædagogisk Udtale, kunstlet Skoleudtale), ville senere (og af andre samtidige?) blive kategoriseret som rigsmålsformer.

Datidens kategoriseringer viser et sprogsamfund i forandring, og først i de sidste citater møder vi et rigsmål i støbeskeen, et standardsprog i moderne forstand er på vej. Det har senere sprogforskere ikke været særlig opmærksomme på.

I Peter Skautrups sproghistorie er der frem for alt to opdelinger der spiller en rolle for fremstillingen, talesprog vs. skriftsprog, og rigsmål vs. dialekt (Skautrup 1953:182). Skautrup nævner dog at "Det dannede talesprog, ... beholdt imidlertid talrige dagligdags udtaleformer fra fællestiden". Andre steder benævner han det "dagligsprog", "dagligtale" eller "københavnsk hverdagssprog" (s. 189, 186, 185). "Modsat kunde det højtidelige sprog, i deklamation, på teatret, til dels vel også i kirken, bruge rene bogsprogsformer" (Skautrup 1953:183); denne sprogform benævnes også foredragssproget (s. 187). I omtalen af Bredsdorffs sprogsprøver indfører han termen "rigshverdagstalesprog" som kategorisering af udtalen *inte* til forskel fra københavnsk *ente* (Skautrup 1953:183).

Skautrup gør opmærksom på (s. 185) at der i 1850'erne og 60'erne synes at være sket et større skred i det dannede talesprog i København, således at udtaleformer der var accepterede i 1840'erne, blev fortrængt af mere skriftnære former, men han er ikke optaget af (og har derfor heller ikke blik for) at det ikke kun er enkeltformer der vurderes anderledes, men at det er den overordnede sociolingvistiske struktur der forandres.

Brink og Lund citerer som nævnt Høysgaard, men er mest optaget af at finde argumenter mod skriftindflydelse, og koncentrerer sig om den senere del af 1800-tallet, Lund har dog senere været inde på guldalderens sprogarter (1996).

Det er tankevækkende hvor dårligt de moderne kategoriseringer stemmer overens med kategoriseringerne fra første halvdel af 1800-tallet. Gennemgangen af disse viser at det ikke kun er udtaleformer der ændrer status, men at hele den sociolingvistiske struktur ændres, fra en form for diglossi med situationsbestemte stilistiske varieteter til en mere socialt korreleret sprogbrug (jf. Pedersen 1997 og under udg.). De traditionelle landlige dialekter indgår ikke lineært i denne orden, men står i modsætning til begge københavnske/rigsdanske varieteter.

Standardisering er en proces. Talesprogets standardisering i Danmark tog fart midt i 1800-tallet i takt med samfundsudviklingen og deler århundredet i to, sociolingvistisk set. Det er ikke muligt at datere skiftet fra det ene system til det andet ganske nøje, men det indtræder midt i århundredet. Det må derfor anses for betænkeligt at anvende moderne sociolingvistiske kategorier til beskrivelse af den sproglige variation i første halvdel af 1800-tallet. I dag er vi så prægede af standardiseringen at vi har svært ved at se at det engang var anderledes. For at forstå det må vi se på samfundsudviklingen i den omhandlede periode.

Rids af de samfundsmæssige forandringer i 1800-tallet

Politisk var Danmark omkring 1800 en mellemstor flerkulturel og flersproget konglomeratstat der blev holdt sammen af den fælles religion og den fælles konge. I 1776 var der blevet indført en lov om indfødsret der skulle sikre, at kun de der var født i kongens riger og lande, fik adgang til embeder; derimod var der ikke knyttet nogen sproglige betingelser til den, tysk var også et indenrigsk sprog. Med afståelsen af Norge i 1814 og Slesvig og Holsten i 64 blev Danmark en lille nationalstat (idet vi bekvemt "glemmer" Færøerne, Island og Grønland).

Styreformen var absolutistisk i en form som nyere historieforskning har givet etiketten opinionsstyret enevælde. Fra 1831 fik opinionen organiserede talerør i form af de rådgivende stænderforsamlinger, med to regionale forsamlinger i kongeriget, en for øerne i Roskilde og en nørrejysk i Viborg. Der var dog ikke almindelig valgret, kun større gårdejere havde valgret, og kun endnu større var valgbare (Bjørn 1988:101).

Med grundloven i 1849 indførtes demokratiet, om end sikrede parlamentariske rettigheder først erhvervedes med systemskiftet 1901, efter mere end 20 års godsejerstyre ved hjælp af provisoriske finanslove. I 1849 var det de nationalliberale der dominerede, en koalition mellem de rige og de dannede, senere tog godsejerne over, og med systemskiftet kom bønderne til magten ved partiet Venstre.

I byerne reformeredes købstædernes gamle selvstyre, hvor borgmester og råd, oftest domineret af købmændene, blev erstattet af valgte byråd. På landet indførtes begrænset demokrati i 1841. Loven gav dog ikke husmændene hverken valgret eller valgbarhed, det fik de først i 1855, og de nye stationsbyers indbyggere fik først mulighed for en ligelig repræsentation i 1909 (Pedersen 1987:159). Sognerådene fik flere og flere opgaver, og sognet blev en vigtig verdslige administrativ enhed der først stod for fattigforsorg og skolevæsen, senere også for vejvæsen og lokal planlægning m.m.

Udbredelsen af national identitet førte dels til en udskilning (af et mindretal tilhørende den tysksprogede overklasse Winge 2000:85) dels til en homogenisering af samfundet, som en støt udvikling i løbet af 1800-tallet. Den fælles nationalitet overordnedes den regionale og sociale forskellighed, og en del af de nationale og religiøse minoriteter integreredes, fx blev en hel del jøder døbt, og det jødiske borgerskab i København blev i høj grad et dansk-jødisk borgerskab. 1800-tallet var på mange måder en inkluderende periode.

Uddannelsessystemet

I denne homogeniseringsproces spillede uddannelsessystemet en vigtig rolle. Læsekyndigheden var for længst blevet almindelig, med almueskoleloven i 1814 blev undervisning i skrivning, stavning og regning obligatorisk. At den regionale homogenisering endnu var i sin vorden, kan anes i det faktum at man i 1806 udstedte et provisorisk skolereglementet for østifterne, og i 1813 udstedte en forordning om undervisningen i købstæderne, mens Jylland først blev inkluderet med almueskoleloven 1814.

I de første årtier i 1800-tallet var det lokale undervisningsvæsens omfang og kvalitet meget svingende, afhængigt af om der det pågældende sted havde været personer der var optaget af uddannelsesspørgsmål, det være sig en lokal gods-ejer, provst eller sognepræst, eller nogle fremsynede bønder. Sådanne personligt betingede forskelle kan iagttages både i det overleverede materiale om undervisningsforhold og i skriftligt materiale i form af breve og dagbogsoptegnelser, således også i de soldaterbreve Vibeke Sandersen analyserer.

Skolelovene blev revideret 1856, i 1899 blev fagkredsen udvidet, og i 1903 blev barneskolen i byerne omstruktureret med indførelse af mellemskolen, der bl.a. introducerede undervisning i moderne fremmedsprog. På landet skete der ikke de store ændringer før den nye folkeskolelov i 1958, der for første gang afstak de samme rammer for undervisningen på land og i by.

Skolen var instrument for identitetsdannelsen, og her skiltes vandene mellem land og by: almueskolen skulle bibringe børnene guds frygt og kongetroskab, mens latinskolens bøger i fædrelandshistorie fra 1840'erne understregede begrebet folk, og standsforskelle blev ignoreret og klassemodsætninger fornægtet. Noget senere nåede denne nye form for national identitet også ud i landsbyskolerne. Den nationale identitet var fra nu af det kit der holdt samfundet sammen, snarere end guds frygt og tro på at kongen var den jævne mands beskytter (Korsgaard under udg.).

Børneskolerne fik fra 1844 følge af en folkehøjskole i Rødding, og efter 1864 kom mange flere til. Selv om det aldrig nåede så vidt at flertallet af en årgang kom på højskole, var denne nye skoleform af umådelig stor betydning for landbosamfundet, især for gårdmandsstanden. Et højskoleophold var langt op i tiden ofte den eneste formelle skoling bondepolitikerne havde, det gjaldt både Venstre og de Radikale.

Videregående uddannelse var forbeholdt et lille mindretal. Omkring 1840 blev der nyimmatrikuleret ca. 180 om året, og 102 tog eksamen, mens ca. 90 fik lærereksamen. I 1906 var tallene steget til 482 nyimmatrikulerede, 240 årlige universitetseksaminer og 390 lærereksaminer (Johansen 1985:[37]). Væksten var

størst inden for læreruddannelsen, og en meget stor del af seminarieeleverne var bondefødt.

Befolkningsudviklingen

Demografisk er perioden præget af en stor befolkningstilvækst og en stærk urbanisering. Børnedødeligheden faldt stærkt i slutningen af 1800-tallet, mens fødselstallet først begyndte at falde omkring 1900.

Danmarks befolkning

	Samlet	Hovedstaden %	Provinsbyer %	Sognekommuner %
1840	1,289 mil.	9	11	80
1880	1,969 mil.	13	15	72
1901	2,450 mil.	18	20	62

(Johansen 1985:[22])

Københavns befæstning i form af volde rundt om byen udgjorde en spændetrøje for byens vækst. I 1850'erne blev voldene sløjfet, byen bredtes ud, og en massiv indvandring begyndte. Det betød at der i århundredets første halvdel var en støt stigende andel indfødte blandt københavnernes, omkring 1850 udgjorde de flertallet så der var gode vilkår for en lokal dialekt. Til forskel fra den gamle by var de nye brokvarterer uden for voldene i høj grad socialt segregerede, således at Østerbro overvejende var et middelklassekvarter, mens Nørrebro og Vesterbro befolkedes af arbejdere. Sammen med de nye industrielle arbejdspladser organisering gav de segregerede kvarterer grobund for fremvæksten af sociale dialekter.

Købstædernes vækst var ujævn og noget forsinket i forhold til Københavns. I de største af købstæderne kan man genfinde tendensen til segregering (se fx Olsen 1988 om Århus). En væsentlig del af urbaniseringen skete uden for de eksisterende byer. I perioden 1860-80 etableredes en række nye byer i tilknytning til jernbanerne. Stationsbyerne voksede ofte ud af en eksisterende landsby, men kunne også i nogle tilfælde vokse frem på den bare mark. Det var rurale byer i tæt samspil med det omgivende land, og deres indbyggere ernærede sig fra begyndelsen af håndværk og handel (de voksede frem lige efter næringsfrihedsloven 1857), senere også af småindustri, fx mindre maskin- fabrikker der producerede landbrugsmaskiner. Stationsbyernes blomstringsperiode var omkring 1900, men de havde en stabil stilling til omkring 1930 (Stilling 1987:284).

Den erhvervsmæssige udvikling

I modsætning til mange andre lande hvor modernisering er identisk med industrialisering, var det landbrugets modernisering med omlægning fra vegetabilsk til overvejende animalsk produktion som tilpasning til det internationale marked, i praksis først og fremmest England, der løb den hjemlige modernisering i gang. Der oprettedes mejerier og slagterier og dertil knyttede virksomheder for videre forarbejdning, og omlægningen til markedsøkonomi skabte et købedygtigt hjemmemarked. Den danske industri blev i første omgang småindustri snarere end storindustri, og en del af den fik til huse i stationsbyerne.

Sociologisk struktur

Siden Erik af Pommerns købstadforordning i 1400-tallet gjaldt der i Danmark andre regler for bybefolkningen end for landboerne, og forskellen mellem land og by kan betragtes som en væsentlig social skillelinje, mindst lige så vigtig som opdelingen i stænder, rangklasser eller sociale klasser. På et så vitalt område som skoleområdet forsvandt denne lovgivningsmæssige forskel som nævnt først med folkeskoleloven 1958. Landboreformerne omkring 1788 med ophævelse af fællesdriften betød individualisering og førte til bevidstgørelse, religiøs og politisk. Ud af en almue der definerede sig som objekt, udviklede sig en bondestand der opfattede sig som en gruppe der kunne påvirke sine omgivelser.

Bondestanden var indtil 1849 et politisk-retsligt afgrænset begreb, derefter en befolkningsgruppe der socialt-kulturelt skilte sig ud. Forskellen mellem de dannede og bønderne var specielt vigtig i første halvdel af 1800-tallet.

Landboreformerne førte til øget social differentiering. Antallet af gårde steg beskedent (på Fyn fra 8.000 til 9.000 fra 1750-1850), mens antallet af huse i samme periode gik fra 7.000 til 14.000 (Johansen 1985:41), at være husmand var nu normalt en livsstilling. Fæstebønderne fulgte i det store og hele selvejerbønderne i landøkonomisk udvikling, men der var store lokale forskelle på fæstebønders økonomiske forhold, i visse egne kunne de være ret velhavende, fx på Fyn og på Hedeboegnen (Bjørn 1988:100,101). Fra 1830'erne blev afstanden mellem gårdmænd og husmænd større, og skellet mellem dem blev tydeligere markeret i lokalsamfundet. Klasseforskellen mellem gårdmænd og husmænd har aldrig været så stor som omkring 1870 (Nørregård 1950:161), om end der er store lokale forskelle. På trods af den objektive opdeling fastholdt man en egalitær ideologi som ideologisk overbygning.

Det svælg der tidligere var mellem samfundsgrupperne med hensyn til hvordan man opfattede sine muligheder for at påvirke omverdenen blev mindre efterhånden, så der i det mindste var et ledende lag der nåede frem til at strukturere

oplevelsen af omverdenen således at man kunne handle i og påvirke denne. Heri ligger if. flere historikere det afgørende brud med fortiden (Bjørn 1976:354).

Gabet mellem de dannede klasser (større ejendomsbesiddere, embedsstanden, akademikerne) og almuen forekom uoverstigeligt ved 1800-tallets begyndelse, både i fremtoning, påklædning, sprog og optræden (se fx Kristensen 1989), men i løbet af århundredet skete der en stadig nedbrydning af de tidligere dybe skel mellem bondebefolkningen og de højerestillede. Lederne af de folkelige bevægelser der var vokset frem af de religiøse vækkelser, som var opinionsdannende i landbefolkningen, fungerede også som katalysatorer i denne proces.

Sprog og samfund

I det gamle samfund var hovedmodsætningen land - by. Det store flertal boede på landet, mest i landsbyer med udpræget fællesskab, et fællesskab man blev født ind i, ikke et man valgte. Den geografiske mobilitet var ringe på grund af stavnsbåndet, og der var et tæt og multiplekst netværk der skabte stærke normer på alle områder, også det sproglige.

I landbosamfundet var der en minimal overklasse som stod uden for det lokale fællesskab, nemlig evt. godsejer, præst, til en vis grad møller, og ansatte med bymæssig tilknytning hos disse familier fx huslærere, mens resten, bønderne, hovedsagelig var aldersmæssigt opdelt. Gårdmandssønnerne var ofte husmænd en årrække indtil de kunne få en fæstegård, dvs. bondesamfundet var relativt egalitært, men underordnet købstaden og de lokale standspersoner. Denne modsætning blev også markeret sprogligt, idet almuen talte de lokale dialekter, mens der i købstæderne blev talt særlige købstaddialekter, præget af forenkling og koineisering.

Landbosamfundet i fællesskabstiden gav gode betingelser for geografisk betinget sproglig variation, men dårlige betingelser for socialt relateret variation, bortset fra modsætningen mellem den lokale almue og de få højerestandspersoner i lokalsamfundet. Med hoveriafløsning blev det sognet, ikke godsområdet, der kom til at udgøre den vigtigste lokale enhed. Mobiliteten blev mindre for så vidt som bønderne nu i flere tilfælde var fuldtidsbønder, mens mange tidligere havde haft binæringer alt efter lokale muligheder, og en del af disse binæringer bevirkede at de havde et større aktivitetsfelt med sæsonmæssige rejser, enten for at afsætte egne produkter eller i form af arbejdsrejser til sæsonarbejde i andre egne. Til gengæld førte stavnsbåndets ophævelse til flere flytninger. Der var dog stadig en stærk lokal identitet, men op gennem århundredet i stigende grad organiseret i valgte fællesskaber, efterhånden som religiøse vækkelser satte skel i mange landsbyer og lokalsamfund, senere i århundredet også på grund af opde-

ling i politiske partier. Til gengæld skabte de lokale andelsselskaber fra 1880'erne, en ny form for lokalt baseret fællesskab, sammen med landbrugsfaglige sammenslutninger og foreninger af mange forskellige slags (især i de sidste årtier).

Skolen fik større betydning for landbosamfundet. Læseundervisning var der i forvejen, det nye var at alle skulle lære at skrive. I de små, lokale skoler var sproget i frikvartererne udpræget lokalt, og de lokalsprogstalende børn normalt i flertal, men dialekterne blev anset for at lægge hindringer i vejen for stavefærdigheden, og man møder typisk en meget negativ vurdering af dialekterne i undervisningssystemet.

Lærerne var først og fremmest bondesønner, til midt i århundredet ofte kun nødtørftigt uddannet. De holdt aftenskole for de unge, og de var ofte kasserere for en hel del af de lokale andelsselskaber og aktive i foreningslivet, og havde i det hele taget stor betydning for landbosamfundet helt op til centralskolerne blev almindelige omkring 1950.

Alt i alt kan man konkludere at andelstiden stadig gav rimelige vilkår for lokalt relateret sproglig variation, men også i stigende grad grobund for socialt relateret variation, især i form af mere eller mindre udtyndet dialekt. Med den forbedrede undervisning og læreren som en slags rollemodel var der et lokalt mønster for sproglige ændringer. En anden faktor var højskoleophold, der ikke blot førte de unge sammen med jævnaldrende fra andre dele af landet, men også førte til at mange højskoleelever fik holdbare, ikke lokalt begrænsede netværk. Den socialt relaterede variation blev mere udpræget, det gælder både land og by.

En tredje faktor i den samfundsmæssige og sproglige modernisering af landbosamfundet var massemedierne, i 1800-tallet først og fremmest i form af regionale og partibundne aviser. Først i 1900-tallet blev massemedierne nationaliseret bl.a. med radioens udbredelse.

Lad os på denne baggrund vende tilbage til Vibeke Sandersens undersøgelse.

Lavsprogets udbredelsesvej

Vibeke Sandersen anstiller nogle betragtninger over visse udtaleformers vandring til og/eller fra København. Uden at inddrage nogen sociolingvistisk teori eller drøfte hvorfor folk ændrer udtale, foreslår hun at højsprog og lavsprog skulle have haft helt forskellige udbredelsesveje. Hun sætter spørgsmålstegn ved Brink og Lunds skildring af lydudviklingen i København hos personer født 1840-1955 ud fra Jul Nielsen og Nybergs beskrivelse af sprogbrugen i Odder omkring 1990, og vil (om end med et lille forbehold) på den baggrund argumentere for at lavprestigeformerne "ved industrialiseringen ikke alene har gået til København,

men også til provinsbyerne, hvorfra formerne så efter at være blevet undertrykt i sidste halvdel af det 19. århundrede gradvis er dukket op i løbet af det 20. århundrede" (Sandersen 2003:304). Det skulle kunne forklare at nogle former har været højsocialt korreleret i stationsbyer som Odder, mens de var lavsocialt korrelerede i København – og det skulle igen kunne forklare nogle af skriveformerne i soldaterbrevene. Det forslag rejser en del spørgsmål.

Hvorfor overlevede disse former i Odder, men ikke i omegnen? Odder fik som andre hurtigt voksende byer de fleste af sine nye beboere fra oplandet, og disse medbragte den lokale dialekt som deres dagligsprog. Da beboerne i stationsbyerne, efter alt hvad vi ved (jf. fx Pedersen 1987, Stilling 1987, Eriksen 1996), har været ivrige for at markere at de var byboer, kan vi formode at tilflytterne til Odder relativt hurtigt har aflagt en del dialekttræk, først og fremmest de mest specifikke og lokalt begrænsede, og nye bymæssige træk dels har kunnet udvikle sig (jf. den store litteratur om koineisering), dels er blevet importeret fra Århus eller fra København, evt. med Århus som mellemstation.

For at landlige dialekttræk skulle kunne overleve bedre i Odder end i omegnen, må de have været brugt af personer som var efterlignelsesværdige. Man kunne tænke sig en samlet indvandring fra et bestemt lokalsamfund af lutter driftige unge mennesker der kom til at udgøre den lokale overklasse i Odder, hvorfor deres sprog blev lokalt prestigesprog, mens det uddøde på hjemegnen. Historien melder blot ikke om en sådan gruppe. Og selv om dette var sket, mangler vi stadig en forklaring på at visse træk fra denne gruppes sprog pludselig blev efterlignelsesværdige for unge mennesker i 1980'erne.

At beboerne i stationsbyen har tilegnet sig flere københavnske træk end folk i omegnen, funktionærer flere end arbejdere og bønder, og de unge flere end de ældre (Jul Nielsen og Nyberg 1993:310-11) er derimod hvad man ville forvente, bl.a. ud fra Tore Kristiansens undersøgelser af unges sprogholdninger (se fx Kristiansen 1999). Mere overraskende kan det synes at fladt a bruges mere af piger med funktionærbaggrund end af middelklassepigerne, mens former som *rat* og *majet* især bruges af unge fra arbejderklassen (Jul Nielsen og Nyberg 1993:311-313). Det er sådanne former der skulle have overvintret lokalt.

Sandersen interesserer sig ikke for hvilke træk det drejer sig om, men det er ikke ligegyldigt. Undersøgelsen af københavnsk i 1980'erne viste at det var de unge piger der havde flest flade a'e; tilbagetrukket a foran j blev derimod især brugt af mændene. Det skal også med at de træk der er registreret som yngre rigsmål, er sådanne som igennem 80'erne har hørt til mediesproget, og de bruges af de mediefolk der har status som rollemodeller for mange unge. Det er længe siden at de kunne karakteriseres som lavprestigeformer. Et af Jul Nielsens og

Nybergs interessante resultater er at disse udprægede storbytræk kombineres med lokale former hos en række unge som ikke bruger mange traditionelle rigsmålformer. Det er en ny talerprofil vi aner, som bedst forklares ud fra nutidens ungdomskultur, og vi må antage at det er storby- og mediefascination der ligger bag, snarere end standardorientering.

Overvintringsteorien giver ingen forklaring på at udtaleformer der var undertrykt i Odder omkring 1900, skulle få prestige mange år senere. Nogle af de former der havde lav prestige i byerne omkring 1900, var formentlig dialektformer bragt til byen med de landboer der blev industriarbejdere. Fra at signalere lokalitet fik de en ny social funktion, blev reallokerede og kom til at signalere (arbejder)klasse. Andre udtaleformer, som registreres som lavprestigeformer hos Brink og Lund, hørte notorisk til det dannede samtalesprog i begyndelsen af 1800-tallet. Nogle sank ned, for derefter ganske at forsvinde (fx *båjer* 'bøger'), andre (som udtalen af kort å som en meget tilbagetrukket vokal) tabte også prestige i anden halvdel af 1800-tallet, men kom senere til at høre til de yngre rigsmålstræk. Sprogformer kan vinde og tabe prestige i takt med de befolkningsgrupper der bruger dem, og de breder sig i takt med at nogen har ønske om at blive regnet til de grupper der bruger disse former.

Indledningsspørgsmålet må besvares negativt. Sociale og sociolingvistiske kategorier og begreber kan ikke uden videre anvendes til at analysere en anden periodes sociale og sproglige forhold, for de er i mange tilfælde specifikke for den historiske periode de er udviklet til, hvor særlige forhold gør sig gældende. Når man skal beskrive sproglig variation i samfund der har taget skridtet over til postindustrialisme og senmodernitet, mærker man problemet på kroppen, men man bør være lige så meget på vagt når man går bagud i historien, eller uden for de industrialiserede bysamfund. For at forstå en periodes sproglige variation må man kende både dens sociale og dens sociolingvistiske strukturer.

Det høj- og lavsprog som Brink og Lund opererer med er et produkt af industrialismen og dens classeskel. Både i København og de større provinsbyer har det lokale lavsprog haft træk fra de omgivende dialekter, ligesom de lavere lag ikke adskilte sig voldsomt fra omegnens landboer i påklædning (jf. Frandsen 1989:34), men hverken dialekttræk eller dragtelementer har nødvendigvis samme sociale indhold i de to sammenhænge, ej heller tidligt og sent i 1800-tallet. Nutidens begreber forudsætter en bestemt socialstruktur og eksistensen af et standardiseret talesprog, også i rigets udkanter. Det så ganske anderledes ud i 1848. Dengang var der heller ingen mundtlige massemedier til at skabe københavnsktalende rollemodeller, som tilfældet var i Odder omkring 1990. For at overføre

forklaringer fra den ene periode til den anden er det ikke nok at sproget og taleorganerne er bygget på samme måde. Den samfundsmæssige indlejring må også være den samme.

Litteratur

- Andersen, Poul 1958: *Fonemsystemet i Østfynsk på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn*. København: Akademisk Forlag.
- Baden, Jacob 1785: *Forelæsninger over det Danske Sprog eller Resonneret Dansk Grammatik*. København: P.Horrebøw.
- Benson, Sven 1967: *Südschwedischer Sprachatlas*. Lund: Gleerup.
- Bjørn, Claus 1976: De folkelige bevægelser i Danmark. *Fortid og Nutid* 21:346-357.
- Bjørn, Claus m.fl. (red.) 1988: *Det danske Landbrugs Historie*, 1-4. København: Landbohøistorsisk Selskab.
- Bredsdorff, Jakob Hornemann 1933 (1817): Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning. Jørgen Glahder (red.): J.H.Bredsdorffs *Udvalgte Afhandlinger*. København: Levin & Munksgaards Forlag.
- Brink, Lars og Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål* 1-2, København: Gyldendal.
- Ejlskjær, Inger 1964: Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk. *Dialektstudier* 1.7-50.
- Ejlskjær, Inger 1970: *Fonemsystemet i Østsjællandssk*. København: Akademisk Forlag.
- Ejlskjær, Inger og Poul Andersen 1984-87: *Sydsamsisk*. Beskrivelse af udtrykssystemet. Ordsamling A-H (1984), I-Å (1987). København: C.A.Reitzel.
- Eriksen, Sidsel 1996: *Stationsbyens Samfund. Folk og Foreninger i Grindsted 1880-1940*. Grindsted: Overgaard Bøger.
- Feilberg, H.F. 1886-1914: *Bidrag til en ordbog over jyske Almuesmål* I-IV, København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Feldbæk, Ole (red.) 1991-92: *Dansk Identitetshistorie* 1-4. København: C.A.Reitzels Forlag.
- Frandsen, Allan 1989: Fran land til by. En undersøgelse af landboernes tilflytning til Århus ved midten af 1800-tallet. *Bol og By* 1:7-47.
- Høysgaard, Jens 1979 1979 [1747]: *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. Henrik Bertelsen (udg.): *Danske Grammatikere*, 2. udg.. København: C.A.Reitzels Boghandel.
- Jacobsen, P. 1933: *Mundarten i Flemløse Sogn*, udg. Af Poul Andersen, København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.

- Jensen, Ella 1944: *Houlbjergmålet. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt*. København: J.H.Schultz Forlag.
- Jessen, E. 1868: *Dansk Sproglære*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Jessen, E. 1891: *Dansk Grammatik*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Johansen, Hans Chr. 1985: *Dansk økonomisk Statistik 1814-1980*, Danmarkshistorie bd. 9. København: Gyldendal.
- Jul Nielsen, Bent 1968: *Et Bjerrreherredsmål*. Udtrykssystemet i dialekten i Barrit, Klakring og As sogne. København: Akademisk Forlag.
- Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg 1993: Talesprogsvariationen i Odder kommune II. Yngre og ældre rigsmålsformer i sociolingvistisk belysning. *Danske Folkemål* 35:249-348.
- Korsgård, Ove (under udg.): *Kampen om Folket*.
- Kristensen, Laust 1989: Bonden og "De andre". *Bol og By* 1:48-71.
- Kristiansen, Tore 1999: Unge sprogholdninger i Næstved 89 og 98. *Danske Folkemål* 41:139-162.
- Lech, Gillis 1925: *Skånemålets Böjningslära*. Lund: Carls Bloms Boktryckeri.
- Levin, I. 1844: *Haandbog i det danske sprogs Grammatik*. København: Samfundet til den danske Literaturs Fremme.
- Lund, Jørn 1996 Guldalderens lyd. Om diktion og hverdagssprog. Bente Scavenius (red.) *Guldalderens Verden*. København: Gyldendal:177-184.
- Markussen Ingrid 1985: Den danske befolknings skrivefærdighed. Vagn Skovgaard-Petersen (red.) 1985: *Da menigmand i Norden lærte at skrive – En sektionsrapport*. København: Institut for Skolehistorie: 8-19.
- Molbech, Christian 1833: *Dansk Ordbog*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Nörregård, Georg 1950: Klasseforskellen mellem gårdmænd og husmænd i 1870'erne. *Jyske Samlinger*. Ny rk. 1:145-161.
- Olsen, Bodil 1988: *Et kvarter og dets mennesker. Frederiksbjerg Øst*. Århus: Købstadmuseet Den Gamle By.
- Pedersen, Inge Lise 1997: Sprogarter og sprogforandring i 1800-tallet. Peter Widell og Mette Kunøe (red.): 6. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus: Aarhus Universitet:237-245.
- Pedersen, Inge Lise (under udg.): Processes of Standardization. Peter Auer, Frans Hinskens & Paul Kerswill (eds.). *Dialect Change: The Convergence and Divergence of Dialects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Karen Margrethe 1994: Kun – et ords historie. *Ord og Sag* 14:5-21.
- Pedersen, Margit Baad 1987: *Stationsbyliv. Karise 1880-1940*. København: Selskabet for Stationsbyforskning.

- Sandersen, Vibeke 2003: *Jeg skriver dig til for at lade dig vide 1-2*. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter 1944-70: *Det danske Sprogs Historie* 1-5. København: Gyldendal.
- Stilling, Niels Peter 1987: De nye byer. stationsbyernes befolkningsforhold og funktion 1840-1940. København: Selskabet for Stationsbyforskning.
- Wigforss, Ernst 1913-18: *Södra Hallands folkmål*. Svenska Landsmål bd. 13. Stockholm:P.A.Norstedt.
- Winge, Vibeke 2000: *Pebersvend og Poltergejst. Tysk Indflydelse på Dansk*. København:Gyldendal.
- Ømålsordbogen 1992- København:C.A.Reitzels Forlag.